

РЕЦЕНЗИЯ

на
Дисертационен труд на тема:

„АНАЛИЗ И ОЦЕНКА НА КЛЪСТЕРНИЯ ПОТЕНЦИАЛ В БЪЛГАРИЯ”

с автор **Михаил Тодоров Кожухаров**, редовен докторант към катедра „Индустириален бизнес и предприемачество” на Стопански факултет, Тракийски университет - Стара Загора за присъждане на ОНС „доктор” по научна специалност „Икономика и управление” (селско стопанство), професионално направление 3.8. „Икономика”; област на висше образование 3. „Социални, стопански, и правни науки” с научни ръководители доц. д-р Дарина Заимова.

Рецензент:

проф. д-р Тодорка Стоянова Атанасова-Калайджиева,

катедра „Мениджмънт”, Стопански факултет при Тракийски университет, Стара Загора, научна специалност „Организация и управление на производството”, професионално направление 3.7. „Администрация и управление”, област на висше образование 3. „Социални, стопански и правни науки

Рецензията е възложена на 20.04.2018 г. от Научно жури, избрано от Факултетния съвет на Стопански факултет, при Тракийски университет и определено със Заповед № 948/17.04.2018 г. на Ректора на Тракийски университет, Стара Загора. Рецензията е изготвена съгласно изискванията на Закона за развитие на академичния състав в Република България, Правилника за неговото прилагане и Правилника за развитие на академичния състав в Тракийски университет (ТрУ), град Стара Загора.

1. КРАТКИ БИОГРАФИЧНИ ДАННИ ЗА ДОКТОРАНТА:

Михаил Тодоров Кожухаров е роден на 01.11.1984 г. в гр. Стара Загора.

През 2007 г. придобива ОКС „бакалавър” по специалност „Общо машиностроене” във Факултет за германско инженерно обучение и промишлен мениджмънт на Технически университет (ТУ), гр. София.

През 2009 г. завършва ОКС „магистър” по специалност „Индустириален мениджмънт” в ТУ гр. София.

От 09.03.2015 г. (зачислен със Заповед № 484 на Ректора на ТрУ) до 08.02.2018 г. (отчислен със Заповед № 270 на Ректора на ТрУ) Михаил Кожухаров е редовен докторант по докторска програма „Икономика и управление” (селско стопанство) в професионално направление 3.8. „Икономика”, област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки към катедра „Индустириален бизнес и предприемачество” на Стопански факултет при Тракийския университет.

През годините на обучение в ОНС „доктор” към катедра „Индустириален бизнес и предприемачество” при Стопански факултет на ТрУ докторантът показва висока отговорност, изразяваща се в: отлично представяне на докторантските изпити, участва с доклади в научни конференции, участва в състава на научни колективи по изследователски

проекти, реализира образователна мобилност по програма „Еразъм +“, извежда упражнения по определени дисциплини.

Докторант Михаил Кожухаров владее писмено и говоримо английски и немски език, и се отличава с висока компютърна компетентност.

Михаил Кожухаров преди да започне обучението си в ОНС „доктор“ в Тракийски университет е работил като машинен инженер от февруари до август 2007 г. във фирма „Икволюшън – България“. От август 2007 г. до ноември 2013 г. работи като САД-експерт в „ДиТра“ ООД, гр. София.

2. ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД НА ДОКТОРАНТА:

Дисертационният труд на Михаил Тодоров Кожухаров е обсъден и насочен за публична защита на заседание на разширен катедрен съвет на катедра „Индустриален бизнес и предприемачество“ от Стопански факултет при ТрУ, определен със Заповед № 8/14.02.2018 г. на Декана на Стопански факултет при ТрУ, Стара Загора, отразено в Протокол № 47 от 09.03.2018 г.

Разработеният дисертационен труд е с общ обем от 200 страници - основен текст и 30 страници - приложения. Резултатите от изследването и анализа са представени на: 24 фигури, 36 таблици. Използваните литературни източници са общо 201 броя, от тях 17 на български език 183 чуждоезична.

2.1. Актуалност и значимост на темата на дисертационния труд:

Актуалността на темата на дисертационния труд произтича от нерешени проблеми при създаването и развитието на клъстери и клъстерни мрежи в България. Клъстерите са сравнително нова за страната ни форма на структурни взаимоотношения в обществото. В същото време те са утвърдена практика и обект на целенасочена политика на Европейския съюз, като част от стратегията „Европа 2020“. Все още недостатъчни, но необходими за стопанската практика са задълбочени научни анализи и оценки на възможностите, които създават клъстерите, като фактор за повишаване на конкурентоспособността на националната и общо европейска икономики.

Значимостта на изследваната тематика се аргументира с непрекъснато нарастващата роля на клъстерите в национален и международен план, в необходимостта от прилагане на съгласувани и последователни клъстерни политики в европейските страни за постигане на партньорство между частния и публичния сектор, за по-висок икономически растеж на регионално и национално ниво.

Чрез проведеното изследване и анализ на потенциала на сформирания клъстерни образования в страната дисертационния труд се стреми да отговори на потребностите на практиката, както да допълни и разшири познанието за необходимостта и ползите от създаване на клъстери за стимулиране на икономическото развитие и повишаване на благосъстоянието на обществото.

В тази връзка считам, че избраната тема на дисертационния труд е не само актуална и значима, но и необходима за теорията и практиката у нас.

2.2. Изследователска теза, цел и задачи, предмет и обект, методи, информационна база на изследването:

В дисертационния труд е формулирана изследователска теза за доказването, на която се допускат две основни хипотези. Така дефинирана тезата е доказуема и напълно обслужва изследваната проблематика на дисертацията.

Целта на научната разработка е правилно формулирана. Тя кореспондира с изградената изследователска теза и е подчинена на темата на дисертационния труд.

Основните задачи, които се решават, за да се изпълни поставената цел са пет. Те произтичат от поставената цел и логически се свързват със съдържателната структура на дисертацията.

Предмет на дисертационния труд е клъстеризацията в икономиката на национално и регионално ниво, а обектът на научното изследване е заетостта в предприятията от област Стара Загора по икономически дейности и възможностите им за формиране на клъстери.

Изпълнението на поставената цел и решаването на основните задачи се извършва чрез комплекс от методи като анализ на структурните промени, сравнителен анализ, корелационен анализ, синтез, статистически методи и др.

Положително впечатление прави използваната разнородна информационна база в дисертацията, която включва национални и европейски нормативни документи, научни разработки на български и чужди автори, публикувана информация на НСИ, собствени наблюдения и изследвания. Използваните източници са цитирани точно. Така осигурената разнообразна информация е основа за задълбочен анализ и сравнения.

2.3. Структурна и съдържателна характеристика на дисертационния труд:

Дисертационният труд е структуризиран в увод, изложение в три глави, заключение, приложения и списък на използваната литература.

В структурно отношение и по обем дисертационният труд напълно отговаря на изискванията, съответстващи на научна специалност „Икономика и управление“ и спецификата на професионално направление 3.8. „Икономика“ в Стопански факултет на ТрУ.

Постигнато е балансирано съотношение между отделните части - първа и втора глави - теоретична и методическа, а трета – аналитична и конструктивна.

В увода се обосновава актуалността на разработваната тема, представят се обекта и предмета на изследване, целта и задачите, изследователската теза, методологията на изследване и ограничителните условия, които се поставят при изследването.

В първа глава на дисертацията „Концепции и теоретична обосновка на клъстерите“ докторантът на основата на изследвания от водещи наши и чужди автори по проблематиката извършва задълбочен литературен анализ. Извежда понятиен апарат на изследването и анализа. Дефинира понятията „клъстер“, „клъстеризация“ и „клъстерен потенциал“. Обстойно разглежда типологията на видовете клъстери. Свързва изследваните категории с няколко основни теории за: икономическите мрежи, агломерациите, транзакционните разходи и институционалната теория. Изхождайки от общото към частното прави обосновани заключения за факторите, които формират клъстерите и насърчават развитието им. От изложението проличава много доброто познаване от докторанта, както на общата теоретична рамка, а така също и на специфичната характеристика на изследваната тематика, между които е постигната логическа връзка. В края на осъществения литературен анализ се формулират основни изводи.

Във втора глава на дисертационния труд се предлага методология за осъществяване на изследването и анализа. В първи параграф са разгледани методите за идентифициране на клъстери, като акцентът е върху техните предимства и слаби страни. Във втори параграф се представят основни статистическите методи, които се използват за обработка на емпиричната информация, както и за проверка на връзката между изследваните показатели. Формирана е генерална съвкупност от 12 избрани икономически сектора в България. На тази основа се създава и представителна извадка от същите 12 икономически сектора за област Стара Загора. В трети параграф е представен модел за изследване и последваща оценка на клъстерния потенциал в страната, изяснени са неговите три етапа, през които се реализира. През първия етап се осъществява идентифициране на съществуващите клъстерни формирания в България по области за период от осем години – от 2008 до 2015 г. Във втория етап – „Изследване на социоекономическите ползи от клъстерите“ се анализира връзката между коефициента на клъстеризация и постигнати основни икономически показатели на нефинансовите предприятия в България, а също показателите за жизнен стандарт на населението и демографията на предприятията по региони. Ясно и точно са дефинирани основните показатели, включени в изследването като брой на предприятията; приходи и разходи от дейността им; налични дълготрайни материални активи; средна годишна работна заплата и др. Открито е цялата на този етап в цялата методика за изследване, т.е. да установи доколко клъстеризацията влияе върху подобряване на социалноикономическите резултати в изследваните региони. Тук фокусът е на други две важни страни на предлаганата методика за изследване, а именно проверка на представителността на формираната извадка и анализ на предварително дефинираните хипотези. При третия етап от прилаганата методика „Анализ и оценка на клъстерния потенциал“ се осъществява задълбочен анализ на клъстерния потенциал на област Стара Загора. Целта на този анализ е да установи етапността в развитието на наличните клъстери, като основна предпоставка за развитието на изследвания регион. Положително впечатление прави прецизността, с която е представен моделът за изследване на клъстерния потенциал, а едновременно са изтъкнати и неговите ограничения, произтичащи от териториалния и времеви обхват, така също от избора на анализирани показатели. Всичко това ми дава основание да подчертая, че предложения методически подход в дисертационния труд се отличава с логическа свързаност и задълбоченост, което способства за осъществяване на точен анализ, които да доведе до правилна интерпретация на първично събраната информация, точно да установи причинно-следствените връзки и формулира верни изводи и препоръки.

Общото изложение в трета глава на дисертацията е структурирано в три параграфа, като поетапно се прилага разработената методика за анализ и оценка, за да се идентифицират и анализират най-напред клъстерите на национално ниво. В първия параграф се извършва анализ и оценка на база коефициент на клъстеризация и обхваща 28-те административни области, на които е разделена страната, за 19 икономически сектора и период от 8 години (2008-2015 г.). По този начин се установяват различията при развитието на клъстерите в отделните области от България. Открояват се икономическите сектори, в които има по-висока степен на клъстеризация и се дават логични обяснения на получените резултати. След това се преминава към анализ и оценка на ниво - област Стара Загора, където се диференцират само 3 клъстера в сектори: В. „Добивна промишленост“; С. „Преработваща промишленост“; и Д. „Производство и разпределение на електрическа и топлинна енергия“. От реализирания анализ произтича и направения извод от докторанта,

че няма повишение на клъстерния потенциал в България, макар за периода на изследване да има в страната инициативи, проекти и политики за стимулиране. Заключение е, че прилаганите мерки не са ефективни. Във втори параграф се представят резултатите от изследване на социалноикономическите ползи от клъстеризацията. Докторантът прави проверка на представителността на генералната съвкупност и извадката за област Стара Загора. След това се поставят девет цели, а към тях са формулирани по две хипотези – нулева (H_0) и алтернативна (H_1), за да се установи връзката между избраните за анализ и оценка показатели. Счита се, че анализът е проведен правилно, а получените резултати са верни. Изводът е, че с повишаване на коефициента на клъстеризация, респективно на клъстерния потенциал се повишават и наблюдаваните показатели, а също това влияе позитивно на социалната среда в страната и в отделния регион. В трети параграф на дисертацията се осъществява сравнителен анализ между наличните клъстери и икономически сектори в област Стара Загора и България за период от пет години, като за целта се използват три основни показателя: коефициент на клъстеризация, ниво на работните заплати, заетост, измерена в брой работни места. Получените резултати от сравнителния анализ са визуализирани много добре таблично и графично, а интерпретацията им се отличава с точност и задълбоченост. Висока оценка заслужава и осъществения анализ на структурните промени за период от пет години (2011-2015 г.), при който се проследява растежа в броя на работните места на база три компонента: 1) национален ефект от растежа; 2) ефект на индустриалния микс, означен още като структурен ефект; 3) локален ефект. Отново резултатите са представени таблично и графично, а интерпретацията е вярна, което още веднъж демонстрира дълбочина в познанията на докторанта. Осъщественият анализ в трета глава се характеризира с логическа свързаност и точно тълкование на получените резултати, правилно установени причинно-следствени връзки и вярно формулирани изводи. Синтезирано са представени основните препоръки.

Заключението на дисертацията е логическо обобщаване на основните изводи от изследването и анализа.

Обобщавайки, моята оценка за структурата и съдържанието на дисертационния труд на докторанта считам, че напълно е доказана изследователската теза, изпълнена е поставената цел и са решени всички първоначално заложи задачи. Предпоставка за това е разработената методика на изследването и анализа, както и нейното правилно прилагане. Стилът на изразяване е научен и разбираем. Използваните автори са цитирани точно и правилно. Дисертационния труд е оформен много добре.

3. ОСНОВНИ ПРИНОСИ В ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД:

Представените в авторската справка на докторанта, приноси синтезирам по следния начин:

- Принос, произтичащ от разширяване и обогатяване на литературата в насока дефиниране на същността на клъстера, клъстеризацията и клъстерния потенциал, основано на принципите на теориите за икономическите мрежи, агломерациите, транзакционните разходи и институционалната теория. Допълнена и разширена е класификацията на клъстерите. Обогатени са съществуващи концепции за моделиране на клъстерите и е установена ролята на институциите при изграждане и стимулиране развитието им.

- Принос, дължащ се на доразвиване и систематизиране на различни методи за идентифициране на клъстери, сравнявайки начина им на прилагане, за да се очертаят техните предимства и недостатъци, които могат да се използват при изследвания на същата тематика от други автори.
- Принос с теоретико-приложен характер е разработената и приложена методика за изследване и анализ на клъстерите, за оценка на въздействието, което оказва клъстеризацията върху социалноикономическите процеси в даден регион. Разработеният практически модел за оценка на клъстерния потенциал е приложен в една административна област – Стара Загора, същия може да се използва и за други области на България.

4. КРИТИЧНИ БЕЛЕЖКИ, ПРЕПОРЪКИ И ВЪПРОСИ:

Единствената ми критична бележка е към структурата на дисертационния труд и по-конкретно е свързана с поставените, иначе правилно формулирани препоръки в края на трета глава. В автореферата те заемат място след изведените основни изводи. Считаю, че за постигане на по-добра подреденост и логическа връзка между изводи и препоръки, последните имат подобаващо място в заключението на дисертационния труд.

Препоръката, която отправям към докторанта е продължи да работи в тази сфера и да публикува пълния текст на дисертационния труд под форма на монография, за да достигне до по-широк кръг от читатели у нас. Научната разработка е ценна не само за науката, но и за управляващите регионални и държавни институции, за стопанската практика в страната.

Въпросите, които бих искала да задам на докторанта са:

- 1) С какво може да се обясни наличието на най-много клъстери в страната в най-слабо развития Северозападен регион в България?
- 2) Може ли да се очаква в следствие от клъстеризацията в Северозападния регион през следващите години по-голям икономически растеж и в кои сектори?

5. ПУБЛИКАЦИИ ПО ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД:

Докторантът прилага четири броя публикации по темата на разработения дисертационен труд. Две от публикациите са публикувани на английски език в реферирани научни списание в страната и чужбина. Две от публикациите са отпечатани на български език в сборници от участия в научни международни конференции в страната. Темите и съдържанието на публикациите отразяват съдържанието на дисертационния труд.

Докторантът представя и справка със забелязани две цитирания на научните си публикации, като и двете са в чуждестранни научни издания.

Авторефератът отговаря на изискванията и обективно представя структурата и съдържанието на дисертационния труд.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ:

В обобщение на изложеното по-горе с пълна убеденост считаю, че редовен докторант Михаил Тодоров Кожухаров е разработил на високо научно равнище дисертационния труд. Това ми дава основание да подчертая, че той познава и успешно прилага съвременни методи за изследване и анализ в областта на икономиката и управлението, правилно интерпретира получените резултати, има и неоспорими научно-приложни приноси.

Предлагам на Уважаемото научно жури да оцени високо разработения дисертационен труд и да гласува положително за присъждането на **Михаил Тодоров Кожухаров** образователната и научна степен „**доктор**“ по докторска програма „Икономика и управление (селско стопанство)“, професионално направление 3.8. „Икономика“; област на висше образование 3. „Социални, стопански и правни науки“.

15.05.2018 г.
Стара Загора

Рецензент:
(проф. д-р Тодорка Ст. Атанасова-Калайджиева)